

κεῖται λοιπὸν περὶ φαινομένου ὁμοίου πρὸς τὸ φυσικὸν ὅτι ὁ βαθμὸς π. χ. τῆς ἀτμοσφαιρικῆς θερμοκρασίας δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς κρυσταλλώσεως τῆς ἀποκρυσταλλουμένης ὕλης, ἀλλὰ ὁ ἐρεθισμὸς πρὸς ἀποκρυστάλλωσίν της καὶ ὅτι ἡ ὕλη ἀπαντᾷ εἰς τὸν ἐρεθισμὸν αὐτὸν ἀναλόγως τῆς ἰδιαζούσης φύσεώς της, ὥστε ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐρεθισμὸν συμβαίνει διάφορος ἀποκρυστάλλωσις ἀναλόγως τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τῆς ἀποκρυσταλλουμένης ὕλης.

Τρίτον τμήμα.

Κατεύθυνσις τῶν διαφόρων ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατὰ τὴν ἐξέλιξίν των.

Κεφάλαιον πρῶτον.

Κατεύθυνσις τῆς ἐξελίξεως τῶν μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου
καὶ τῆς ὀργανώσεώς του.

Τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ἡ ἐξέλιξις τῶν μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου παρουσιάσῃ τινὰ κατεύθυνσιν ἢ πρόκειται μόνον περὶ ἀπλῆς μεταβολῆς, εὗρισκει μίαν εὐκόλον ἀπάντησιν: ἡ ἀναλυτικὴ μου ἐρευνα τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαφόρους μορφάς του δεικνύει ὅτι αἱ διάφοραι μορφαὶ ἀκολουθοῦν ἢ μία τὴν ἄλλην (μετὰ τὸ ἀρχικὸν κοινωνικὸν γένος γεννᾶται ὁ συνασπισμὸς πολλῶν τοιούτων, ἡ κοινωνικὴ φυλὴ, ὅτε δὲ αὕτη ἔγεινε μόνιμος εἰς μίαν χώραν, ἐγεννήθησαν τὰ χωρία καὶ ἐξ αὐτῶν παρήχθη ἡ πόλις, ἡ δὲ πρώτη πόλις ἦτο ταῦτοχρόνως καὶ πολιτεία) ἐξ ἀναγκῶν ἐκδηλουμένων, λυομένων διὰ τινος ἰδιοφυΐας ἀτομικοῦ ἀνθρώπου. Λέν πρόκειται λοιπὸν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ταύτην οὔτε περὶ τελικότητος οὔτε κἔν περὶ κατεργήσεως.

Κατ' ἄλλον τρόπον παρουσιάζεται ὅμως ἡ ἐξέλιξις τῆς ὀργανώσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου "Ὡς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν οἰαδήποτε ἐξέλιξις τοῦ εἴδους τούτου π. χ. ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου ἢ, ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν δικαίων, ἡ ἐξέλιξις τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου κτλ. "Ἡ γενικώτερον ὡς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐξέλιξις τοῦ δικαίου γενικῶς π. χ. παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις : δίκαια ἢ δικαιώματα ἔχουν κατ' ἀρχάς μόνον οἱ Εὐπατριῖται, αἱ δὲ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἐξαρτῶνται ἑκάστοτε ἀπὸ τῆς αὐθιγῆς ἰσχύος τῶν Εὐπατριδῶν καὶ τῶν λοιπῶν, μόνον ὅτι αὐταὶ δὲν εἶναι αἱ ἴδιαι μὲ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἰσχύουν μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν (ἡ νομοθεσία τοῦ Δράκοντος)· μετα ταῦτα ὅμως ἐπέρχεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξίσωσις καὶ ὁμοιότης ὅλων τῶν σχέσεων, κοινότης τῶν νομίμων σχέσεων (ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνος), καταλήγουσα εἰς τοὺς ἰδίους νόμους καὶ τὰ ἴσα δίκαια δι' ὅλους τοὺς πολίτας (Ἀριστείδης, Ἐφιάλτης, Περικλῆς). Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς ὅλας τὰς πολιτείας ἐν τῇ ἰστορίᾳ των. "Ὡστε ἡ ἐξέλιξις τῆς ὀργανώσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀποτελεῖται πάντοτε ἀπὸ μίαν κίνησιν πρὸς τὸ ἔμπροσθε κατὰ μίαν κατεύθυνσιν, μόνον ὅτι ἐπέρχεται κάποτε καὶ διακοπὴ αὐτῆς ἢ καὶ μικρὰ ἐπάνοδος πρὸς παρελθούσαν κατάστασιν.

Ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς συνεχῆς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ ἰστορίᾳ. Πραγματικὸν εἶναι μόνον ὅτι ἕκαστον ἔθνος διατρέχει τὰς ἰδίας φάσεις τῆς ἐξέλιξεως τῆς ὀργανώσεως, αἱ δὲ πραγματοποιούμεναι φάσεις εἶναι διάφοραι κατὰ τὰ διάφορα ἔθνη, δηλαδὴ ἀναλόγως τῆς ἰκανότητός των. Ὁ παρατηρῶν λοιπὸν προσεκτικῶς ἀνικαλύπτει ὅτι αἱ μεταβολαί, ἡ ἐξέλιξις τοῦ δικαίου (τῶν δικαίων ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ εἰς ὅλας τὰς σφαιράς τοῦ κοινωνικοῦ βίου) παρουσιάζει εἰς τὰς διαφόρους φάσεις του ἑκάστοτε ἓνα βαθμὸν ἐξισώσεως τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων τῶν ἀποτελούντων τὴν πολιτείαν (τὴν ἰδιαιτέραν πολιτείαν)· παντοῦ ἐμφανίζεται, ἀδιάφορον εἰς ποῖον βαθμὸν πραγματοποιουμένη, μία τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν, πρὸς διαγραφὴν τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων ἐντὸς

μιᾶς κοινωνίας. Ἔνεκα τούτου λοιπὸν ἀναγκάζομαι νὰ παραδεχθῶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ δικαίου (ἐννοεῖται πάντοτε ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας) συμβαίνει εἰς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ νὰ λήβῃ ὁ ἄνθρωπος ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος. Ναὶ μὲν λέγουν ἄλλοι ὅτι ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ εἶναι ἡ πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἰσότητος, ἢ τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς ἐλλόγου ὀργανώσεως, ἀλλὰ αὐτοὶ ἀπείλουν. Λέν ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρίζη κανεὶς μίαν κίνησιν ἀπὸ μίαν ἀποψιν καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βίσει μιᾶς τῶν αἰτιῶν τῆς, εἴν ἔχη δύο ἢ περισσότερας. Ἡ κίνησις τοῦ δικαίου λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ μόνον ἐκ μέρους τοῦ ἀποκτῶντος τὴν ἰσότητα καὶ ἐλευθερίαν καὶ ὄχι μόνον ὡς ἔχουσα ὡς αἰτίαν τὴν πάλιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἰσχυροῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους τοῦ τελευταίου τούτου, ὁ ὁποῖος χάνει ἐλευθερίαν καὶ μῶλα ταῦτα καὶ δίδει καὶ ἀναγνωρίζει δίκαια εἰς τὸν ἄλλον, ὅπως κατέδειξα ¹⁾, καὶ ἄνευ ὑλικῆς ἀνάγκης ἐκ μόνου τοῦ ἐσωτερικοῦ «ὀφείλεις!» παρορμώμενος. Τότε δὲ δὲν πρόκειται περὶ τάσεως πρὸς πραγματοποίησιν ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος ἀλλ' ἀκριβῶς πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου γενικῶς ἴσης ἀξίας. Ἡ δὲ θεωρία ὅτι κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικαίου πρόκειται περὶ πραγματοποιήσεως τῆς ἐλλόγου ὀργανώσεως, τῆς ὀργανώσεως κατὰ λόγον (Vernunftordnung) παραγνωρίζει ὅτι ἡ τάσις τοῦ νὰ λήβῃ ὁ ἄνθρωπος ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος, ἢτοι ἡ τάσις πρὸς ἴσους νόμους καὶ ἴσα δίκαια δι' ὅλους, διότι ὅλοι εἶναι οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν λόγον, εἶναι μᾶλλον ἀλογος, εἶναι ἄτοπος, ἄφρων, διότι ἀκριβῶς θεωρεῖ ὡς ἴσους ἀνθρώπους καὶ παραχωρεῖ τὰ αὐτὰ δίκαια καὶ εἰς τὸν πνευματικῶς ἰσχυρόν καὶ εἰς τὸν πνευματικῶς ἀδύνατον. Ὅτι νεωστὶ ἡ κατεύθυνσις τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἐξελίξει του καθωρίσθη καὶ ὡς κατεύθυνσις πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ «ὀρθοῦ» δικαίου (richtiges Recht), ἔχει ὡς αἰτίαν ὄχι ἀντικειμενικὰς νεωτέρας ἐρεῦνας ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ προσπάθειαν πρὸς χρησιμοποίησιν παλαιῶν διδασκαλιῶν (τοῦ Kant) καὶ εἶναι ἐπιχείρησις ἐσφαλμένη. Πρῶτον μὲν ἡ ἐννοια «ὀρθόν» δίκαιον εἶναι τύπον γενικῆ, ὥστε δὲν ἐκαρρῶζει τι θετικόν. Πότε εἶναι τὸ δι-

¹⁾ προβλ. ἄνοι σελ. 101 κ. ε.

καιον «ὀρθόν», ὥστε ἡ ἐξέλιξις του νὰ ὀνομάζεται κατεύθυνσις εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ὀρθοῦ δικαίου; Πρὸς ἀπάντησιν λέγουν ὅτι ὀρθόν εἶναι τὸ δίκαιον τὸ συμφωνοῦν μὲ τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνίας ὡς συγόλου ἐλευθέρως συνδεομένων ἀνθρώπων. Ἄλλὰ ἡ λέξις «ὀρθόν» δίκαιον μένει κατ' ἐαυτὴν πάντοτε γενικὴ μὴ ἐμπεριέχουσα τίποτε τὸ ὀρισμένον, δὲν λαμβάνω δὲ ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἔκφρασις «ὀρθόν» δίκαιον εἶναι ἐσφαλμένη ¹⁾.

Πρέπει λοιπὸν ἡ κατεύθυνσις τοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐξελίξιν του νὰ προσδιορισθῇ, ὅπως εἶπον, ὡς τάσις τοῦ νὰ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος. Ἔγνοεῖται, πᾶς ἄνθρωπος. Ἄλλὰ πάλιν τοῦτο δὲν ἐκφράζει σκοπὸν τῆς ἐξελίξεως· δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ὁ ἐλάχιστος λόγος πρὸς τοιαύτην ἀντίληψιν τῆς κατευθύνσεως τῆς ἐξελίξεως, ἡ ἐξέλιξις γίνεται ἐξ ὀρισμένων αἰτιῶν, αἰτιῶν ὕλικῶν καὶ αἰτιῶν πνευματικῶν· ὥστε ἔπρεπε αἱ αἰτίαι αὗται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνεργοῦσαι μετὰ σκοποῦ, τοιαύτη δὲ γνώμη θὰ ἦτο ἄτοπος. Πῶς αἱ αἰτίαι ἐνεργοῦν, θὰ γνωσθῇ ἀμέσως ἀκριβέστερα κατὰ τὴν ἔρευναν αὐτῶν.

Κεφάλαιον δεύτερον

Κατεύθυνσις τῆς ἐξελίξεως τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Κατὰ δύο ἀπόψεις εἶχον ἐρευνήσει τὴν κίνησιν τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου, δηλαδή τὴν κίνησιν καὶ μεταβολὴν τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν ἀνθρώπων, ἦτοι ἐξ ἀπόψεως συστάσεως καὶ ἐξ ἀπόψεως συνθέσεως· εἶχον δὲ εὔρει πρῶτον ὅτι, ἡ ἀρχικὴ ὁμογένεια τῆς ὕλης ἐξηφανίσθη, ἐπῆλθε ἑτερογένεια, ἀφοῦ κατεφάνη ὅτι δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη, νὰ μεταβληθῇ ἡ ἑτερογένεια αὐτὴ εἰς μίαν νέαν ὁμογένειαν ²⁾, καὶ δεύτερον ὅτι, γενικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι δεσμώτης τῆς κοινωνίας προσπαθειῶν

¹⁾ Ἐπανέρχομαι ἀργότερα εἰς τὸ ζήτημα· πρβλ. εἰς τὸ III. μέρος I τμήμα τὸ κεφάλαιον κοινωνικὴ ὀργάνωσις.

²⁾ Πρβλ. ἄνωθι σελ. 61 κ. ε.

τὴν ἀπελευθέρωσίν του καὶ συγγνώμενος ἀκριβῶς ἔγνω τοῦτου μετὰ τῶν ὁμοίων του κατὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς σκέψεις. Ἐπιθυμῶ δὲ καὶ τοῦτο ὅτι, ὅπως εἶχε φανῆ ἐκεῖ ἐπίσης ἐκ τῆς ἀνιλευθέρωσίν μου ἐξέτισεως, ἡ κίνησις αὐτὴ εἶχε λάβει μορφὴν τελείαν κατ' ἀρχὴν ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ὡστε εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνεταί ἐνταῦθα λόγος περὶ κατεύθυνσεως τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνικῆς ὄλης ὡς τῆς αὐτῆς.

Τὸ πρόβλημα ἔχει ἀνίγκην ἀκριβεστερίας διασαφήσεως, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμογενῆς (ἕξ ἐνὸς μόνοῦ εἴδους ἀνθρώπου) συνισταμένη κοινωνία μεταβάλλεται εἰς ἑτερογενῆς συνισταμένην καὶ ὅτι ἤδη ἐξ ἀρχῆς ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος ὑπερασπιζόμενος τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἰδέας του συνηνώθη μὲ τοὺς ὁμοίους του ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν του - τὸ φαινόμενον τοῦτο αὐτὸ καὶ ἑαυτὸ εἶναι ἀσχετὸν πρὸς τὸν σκοπὸν, διὰ τὴν ὁμογένειαν μεταβλήθη εἰς ἑτερογένειαν καὶ διὰ τὴν ὁμογένειαν ἀνθρώπου συνηνώθη μὲ ὁμοίους του κτλ. καὶ πρὸς τὴν ἴσως γενομένην ἐξελίξιν τοῦ σκοποῦ τούτου. Ὅταν δὲ χωρισθῶν τὰ φαινόμενα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καταφαίνεται ἡμέτερος ὅτι τὸ πρῶτον ὑφίσταται ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, κατ' ἀρχὴν τὸ αὐτὸ ὅπως ὑφίσταται καὶ μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι τοῦδε. Ἡ ἄλλη ἐρώτησις διὰ ποίους λόγους, πρὸς τίνα σκοπὸν ἐπῆλθεν ἡ μεταλλαγὴ ἐκείνη τῆς ὁμογενείας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνησπίσθη ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος μὲ τοὺς ὁμοίους του καὶ ἐὰν ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐξελιχθῆ καὶ κατὰ ποίαν διεύθυνσιν ἢ κατεύθυνσιν, αὐτὴ ἢ δευτέρα ἐρώτησις πάλιν δὲν γενεῖ ζήτημα προαποτιθεμένου ὅτι σκέπτεται καιρῶς ὁρθῶς, τὰ γεγονότα αὐτὰ καὶ ἑαυτὰ δίδουσι σύγτομον καὶ ἀπλῆν ἀπάντησιν: ἡ ὁμογένεια κατεστράφη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ φυσικῶς κατ' ἀνάγκην, ἢ αὐτοβούλως πρὸς μεγέθυνσιν τῆς μικρῆς κοινωνίας, ὁ δὲ συνισπισμὸς τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων εἰς κοινωνικὰ στρώματα ἀξίας καὶ ἔπειτα εἰς κοινωνικὰ κόμματα (ἢ καὶ κοινωνικὰς τάξεις οικονομικὰς) ἐπῆλθεν ἤδη ἀρχῆθεν διὰ τὸν αὐτὸν ἕνα καὶ μόνον λόγον ὅτι ἐπεζητεῖτο ἀπελευθέρωσις, δηλαδὴ κυρίως ἡ πραγματοποίησις τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ ἰδεῶν. Ὅ,τι λοιπὸν ἐξελίσσεται καὶ μάλιστα κατὰ μίαν ὁρισμένην κατεύθυνσιν, εἶναι κυρίως αἱ διάφοροι κρίσεις τῆς πραγματοποίησεως τῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν, δηλαδὴ ἀκριβῶς τῆς

ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποίαν ἐξήτασα εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐὰν ὅμως ἡ κίνησις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἢ αὐτὴ οὖσα ἐξ ἀρχῆς, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιδιώκουσα ἐξ ἀρχῆς μίαν γενικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦτο, ἀποκλειόμενον ἐκ τῆς κινήσεως ἕνεκα τῶν ἐκίστοτε ὑλικῶν συμφερόντων τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων, θὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερα κατανοουμένης τῆς φύσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν.

Κεφάλαιον τρίτον

Κατεύθυνσις τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Παρατηρῶν τὸ πνεῦμα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, δηλαδὴ κυρίως τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν, εἰς τὴν ὁποίαν ζῆ μία κοινωνία, εἶχον εὑρεῖ ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ εἰς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ ὅτι δὲν μένει ἢ ἰδίᾳ καὶ ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐξελίσσεται, μᾶλλον ὅτι πάντοτε ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυίας προδιαγεγραμμένης κατευθύνσεως. Εἶχον δὲ εὑρεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐμφανίζεται εἰς τὰς μεταβολὰς τῶν ἠθῶν καὶ ἠθίμων, τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, τοῦ δικαίου, τῆς σχέσεως τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων καὶ ἰδιαιτέρας τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς καὶ γενικῶς εἰς τὰς ἰδέας περὶ βίου καὶ βιοτικῶν σχέσεων. Πρόκειται δὲ παντοῦ ἐνταῦθα φανερώτατα περὶ ἐξελίξεως, διότι παντοῦ, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ μεταβολὴ αὐτῆ τῶν ἠθῶν καὶ ἠθίμων κτλ. κτλ. ἐμφανίζεται μία συνεχὴς πραγματοποίησις τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν ἔχοντος ὡς ἀνθρώπου, ἐξαφανιζομένων ἢ διαγραφομένων ὀλίγον κατ' ὀλίγον τῶν διακρίσεων καὶ διαφορῶν. Ἀναφέρω μερικὰ παραδείγματα : ἄς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ ἀρχικὸν ἔθιμον ὅτι ὁ κοινωνικῶς κατώτερος ἀνθρώπος ὄφρειαλε συναντῶν ἀνώτερον νὰ πίπτῃ χάμω κατὰ πρόσωπον· ἀργότερα ἔλαβε τὸ πρᾶγμα ἠπιωτέραν μορφήν, ὁ κατώτερος ἀπεκαλύπτετο πρὸ τοῦ ἀνωτέρου καὶ ἔτι ἀργότερον λαμβάνει τὸ ἔθιμον τοῦτο τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν ἴσης ἀμοιβαίας ἐπιδείξεως σε-

βασμοῦ. Ἡ ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἢ παρομοία ἐξέλιξις : ξένον αἷμα=ἐχθρὸς—ἀγάπη τοῦ πλησίον—ἀγάπη τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἢ ἐξέλιξις τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς μεταβαλλομένη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπὸ ἀποκλειστικῆν ἐρωτικῆν σχέσιν εἰς σχέσιν ἀνθρώπων καὶ μάλιστα κατὰ τὴν κατεύθυνσιν ἀνθρώπων ἠθικῶς ἴσων προσώπων καὶ ἴσων καθ' ὅλα. Καὶ τὰ λοιπά. Περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ δικαίου ὁμίλησα ἤδη. Πάντοῦ λοιπὸν καταφαίνεται μία καὶ ἡ αὐτὴ κατεύθυνσις κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος τῆς κοινωνίας, τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῆ ἡ κοινωνία : ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος. Ἡ τοιαύτη κατεύθυνσις εἶναι ἀναμφίβολος, εἶναι ἡ καθαρὰ γλῶσσα τῶν πραγμάτων. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Comte καὶ ὁ Spencer καθώρισαν αὐτὴν ὡς ἐξέλιξιν πρὸς τὴν φιλετερίαν (altruismus) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φιλαυτίαν (egoismus). Ἄλλ' ὁ καθωρισμὸς αὐτὸς δὲν βασίζεται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος ¹⁾ αἰσπίναι περιπτώσεις ὅτι ὀλίγοι τινὲς ἀνθρώποι ἐθύσασαν τὸ πᾶν, καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ζωὴν τους διὰ τοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἐξαιρέσεις· θὰ δείξω δὲ ὅτι κυρίως καὶ αὐτοὶ ἐξυπερήρυσαν τὴν ἰδικήν των φύσιν, τὸν ἰδικὸν των χαρακτήρα καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ μόνον θετικόν, ἐννοεῖται ὅμως καὶ ἀνιμφισβήτητον, εἶναι ὁ σεβασμὸς ἐν ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ τῷ ἰδίου ἑαυτοῦ. Ὁ Wundt χα-

1) Οἱ ὀπαδοὶ τῆς γνώμης ὅτι πρόκειται περὶ « φιλετερίας » νομίζουσι ὅτι βασίζονται μάλιστα καὶ εἰς βιολογικὰ φαινόμενα. Ἄλλὰ ὅχι μόνον εἶναι μεθοδολογικῶς, ὅπως ἔλεγον ἐν οἰκείῳ μέρει (πρβλ. σελ. 14 κ.ε.) ἐσφαλισμένον νὰ ἐργάζεται κανεὶς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ἀλλὰ καὶ εἶναι ὑποπτα εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τὰ βιολογικὰ αὐτὰ θεμέλια. Ὁ Spencer θεωρεῖ ὡς φιλετερίαν ὅτι τὸ κύτταρον διαιρούμενον παράγει καὶ δεύτερον κτλ. καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον σκεπτόμενος καὶ ὁ Littré θεωρεῖ τὰς γενετησίους ὁρμὰς ὡς φιλετερίαν. Καὶ τὰ λοιπά. Ἄλλὰ οἱ οὕτω σκεπτόμενοι δὲν προσέχουσι ὅτι ἡ διχοτομία τοῦ κυττάρου π. χ. γίνεται ἐξ αἰτιολογικῆς ἀνάγκης καὶ ὄχι ὡς θέλησις, ἄλλωστε δὲν θὰ ἤξευρε κανεὶς καὶ κατὰ πόσον ἢ θέλησις τοῦ κυττάρου νὰ διχοτομηθῆ δὲν γίνεται κυρίως ἐκ προσωπικῶν λόγων εὐχαριστήσεως δι' ἀπαλλαγῆς τοῦ ἡμίσεός του κτλ. κτλ. Εἶναι ἄτοπον νὰ δίδεται ἠθικὴ σημασία εἰς βιολογικὰ γεγονότα.

Ἐλευθεροπούλου, Ὁ κοινωνικὸς βίος.

1β) Κατεύθυνσις ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν διαφ. ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

ρακτηρίζει τὴν πνευματικὴν κατεύθυνσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ συντομώτερον ὡς ἐξέλιξιν τοῦ «ἀνθρωπισμοῦ» (Humanität). Ἐγὼ νομίζω ὅτι ἡ ἔκφρασις μου «ὁ ἄνθρωπος νὰ λάβῃ ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος» εἶναι σαφεστέρα, εἰδεμὴ δὲν θὰ εἶχον λόγον ν' ἀπορρίψω τὴν ἔκφρασιν «ἀνθρωπισμός».

Καὶ ὅμως ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς συνεχῆς καὶ εὐθύγραμμος κίνησις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἰσχύει μόνον κυρίως περὶ ἐξελίξεως ἐντὸς ἐνὸς ἐκάστου ἔθνους ἰδιαίτερος κατὰ τὴν ἰκανότητά του χωρὶς οὐδὲ νὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ διαδοχικῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐνὸς ἔθνους διὰ τοῦ ἱστορικῶς διαδεχομένου αὐτό. Ἡ κοινὴ ἐντύπωσις ὅτι πρόκειται περὶ διαδοχῆς καὶ συμπληρώσεως, παράγεται ἐκ πρώτης καὶ ἐπιπολαίας παρατηρήσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Οἷτο δὲν εἶναι μὲν φαινομενικῶς ψευδὲς ὅτι οἱ Ἕλληνες συνεκλήρωσαν τοὺς ἱστορικῶς προγενεστέρους των· ἀλλὰ τοιαύτη ἀποψη παραβλέπει ἀκριβῶς σειρὰν ὁλόκληρον λαῶν (ἔθνῶν) διαδοχικῶς ἐμφανιζομένων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἔξηγεῖ δὲ ἐκτὸς τούτου, ἴσως ἀσυνειδήτως πως, τὰ γεγονότα καὶ μεταφυσικῶς, ὡσαύτ' εἶχον οἱ Ἕλληνες ἐμφανισθῆ διὰ νὰ συμπληρώσων κτλ. Τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ λέγουσιν: ἕκαστον ἔθνος ἐξελίσσεται συμφώνως πρὸς τὰς ιδιότητας, τὴν ἰδιοφυσίαν του, δηλαδή ἕκαστον ἔθνος ζῆ ἕως τέλος τὸν δυνατὸν εἰς αὐτὸ βίον, ἀρχίζει δὲ πρὸς τοῦτο ἕκαστον ἐξ ἀρχῆς καὶ παύει, καὶ ἂν ἀκόμη ἐπωφεληθῆ τὰ προΐόντα τῶν προγενεστέρων του, μὲν ταῦτα πάντοτε κατὰ τὴν ἐξέλιξίν του ἐκεῖ ὅπου εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν φυσικῶν του ιδιοτήτων.

Ἡ κατεύθυνσις λοιπὸν τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τῆς κοινωνικῆς ἀτμοσφαιρίως, εἶναι κατεύθυνσις ἐντὸς ἐνὸς ἐκάστου ἔθνους. Ἐγένετο δ' ἐπίσης φανερόν ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ νομίσῃ κανεὶς ὅτι γίνεται συμπλήρωσις διαδοχικὴ τοῦ ἐνὸς ἔθνους διὰ τοῦ ἱστορικῶς διαδόχου του. Ὡστε δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ παραδεχθῆ κανεὶς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐκ συστήματος, συμφώνως πρὸς σχέδιόν τι.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ἡ ΦΥΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΤ' ΑΝΑΓΚΗΝ
ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Πρῶτον τμήμα.

Ἡ φύσις, ἥτοι τὸ « τί εἶναι » τοῦ
κοινωνικοῦ βίου.

Κεφάλαιον πρῶτον.

Ἡ οὐσία τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας.

Α Ἡ σύνθεσις τῆς ὕλης τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος.

Ἔχω εὔρει ὅτι ἡ ὕλη τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος (τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων) εἶναι οἱ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα οἱ ἐκ φύσεως κατ' ἄμεσον τρόπον συγγενεῖς ἄνθρωποι. Κατεδείχθη ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἡ ὁμογένεια τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀποτελεῖ κυρίως ἀναγκαῖον συστατικὸν τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνίας καὶ κοινωνικότητος. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεφανίσθη ἐκ νέου ἡ τάσις πρὸς ὁμογένειαν τῆς κοινωνίας (ἢ τάσις πρὸς καθαρὰς ἐθνικὰς πολιτείας)· ἀλλὰ ἡ τοιαύτη κίνησις παρήχθη ὡς ἀπαίτησις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διεξαχθῇ ἀκωλύτως ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐθνικῶν ἰδιοτήτων, ὥστε δὲν σημαίνει κυρίως ἐπιστροφήν εἰς τὴν πρωτόγονον ἀποκλειστικῶς ὁμογενῆ κοινωνίαν. Ἡ ἐρώτησις λοιπὸν, ἢ ὁποία γεννᾶται ἐνταῦθα, εἶναι αὐτή, οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀποτελοῦντες μίαν κοινωνικὴν ἐνότητα συνδέονται πράγματι

εἰς μίαν ἀπόλυτον ἐνότητα ἢ χωρίζονται πῶς εἰς μικρότερας ἐνότητες; δηλαδή πῶς πρέπει νὰ νοηθῆ ἡ ὕλη τῆς κοινωνίας, ὡς ἀπολύτως ἐνιαία ἢ ὡς συντεθειμένη ἐξ ἀτόμων τινῶν; Κυρίως, ὅτι εἶναι δυνατόν ἡ ὕλη αὐτὴ νὰ εἶναι ἀπολύτως ἐνιαία, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς θεωρία· διότι ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι ἡ κοινωνία, ὅπως ἔλεγον ἀρχίζον τὰς ἐρεῦνας μου ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, ἀθροισμα ἢ συνύπαρξις ἀτομικῶν ἀνθρώπων ὀργανωμένων. Διὰ τὸν ἴδιον δὲ λόγον ἀκριβῶς δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀρχίσῃ ἡ ἔρευνα τῆς ἀνωθι προτάσεως μετὰ τὴν ἔρευναν τῆς γνώμης ὅτι ἡ ὕλη τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπολύτως ἐνιαία· πρέπει μᾶλλον νὰ ἐξεταστοῦν αἱ σχέσεις τῶν ἀναμεταξύ των συνδεδεμένων (ὀργανωμένων) ἀτομικῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἐμφανίζονται (δηλαδή κατ' ἀρχάς, ἔστω καὶ ὅπως ἔχουν δῆθεν μόνον φαινομενικῶς) ἐν τῇ καθημερινῇ κοινωνικῇ πραγματικότητι.

Ἡ καθημερινὴ αὐτὴ πραγματικότης παρουσιάζει τρία ἢ καὶ τέσσαρα εἶδη οὕτως εἰπεῖν ἀδιαιρέτων ἀτόμων· λέγων δὲ ἀδιαιρέτα ἄτομα ἐννοῶ ὅτι ἐὰν αἱ ἐνότητες αὐταὶ διαμεθοῦν, χωρισθοῦν εἰς τὰ συστατικά των μέρη ἢ ἀτομικὴ των ὑπαρξις, ὁ ἀτομικὸς των χαρακτήρ καταστρέφεται—ὅπως ἀκριβῶς προσδιορίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀτόμου νεοστὶ καὶ ἡ φυσική. Τὰ τρία ἢ τέσσαρα δυνατό εἶδη τῶν ἀτόμων κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἶναι λοιπὸν ταῦτα: πρῶτον ἡ ὕλη τῆς κοινωνίας (οἱ ἄνθρωποι) εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι συντεθειμένη ἀπὸ τοὺς ἀτομικοὺς ἀνθρώπους ὡς ἄτομά της κάπως ὀργανωμένα, δεῦτερον, ἡ ὕλη αὐτὴ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι συντεθειμένη ἀπὸ τὰς οἰκογενείας ὡς ἄτομά της, τρίτον, εἶναι δυνατόν τὰ κοινωνικὰ κόμματα ν' ἀποτελοῦν τὰ ἄτομα τῆς ὕλης αὐτῆς καὶ τέλος τέταρτον ἃς ἀναφέρω καὶ τοῦτο ὅτι ἴσως εἶναι ἡ κοινωνία αὐτὴ κατ' ἑαυτὴν κατὰ ἀτομικὸν καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ ὕλη της εἶναι ἀδιαιρέτως ἐνιαία. Θὰ ἐρευνήσω λοιπὸν τὰς τρεῖς πρώτας περιπτώσεις, ἡ δὲ τετάρτη θὰ καταδειχθῆ ἢ ἀληθὴς ἢ ψευδὴς ὡς συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν τῶν τριῶν πρώτων.

α) Ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τῆς κοινωνίας) κατέδει-
 ξεν ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ δεσμώτης τῆς κοινωνίας.
 Κατεδείχθη μὲν ταυτοχρόνως καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς προσπα-
 θεῖ κατὰ πάντα τρόπον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐλευθερίαν του· ἀλλὰ
 κυρίως δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀπελευθερώσεως ἀπολύτου, ἀλλὰ
 μόνον περὶ ἀπελευθερώσεως πρὸς τὸν σκοπὸν ἐλευθέρου συνα-
 σπισμοῦ πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν του, εἶναι
 δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἀπελευθέρωσιν
 καὶ αὕτη ἤδη ἔγινε ὄχι ἀτομικῶς ἀλλ' ἀπὸ κοινοῦ, διότι ἄλλως
 ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος, ὅπως κατεδείχθη, ἀποσυρόμενος ἀπὸ τοὺς
 λοιποὺς ἢ καταστρέφεται ἢ μένει ὡς ἰδιότροπος κυρίως ἔξω τῆς
 κοινωνίας. Πράγματι δὲ σχεδὸν οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ ὑπάρχει
 ἀτομικὸς ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ κοινω-
 νίας, εὐρίσκεται ἔξω συνδυασμῶν εἰς στρώματα κοινωνικὰ ἀξίας,
 ἢ εἰς κοινωνικὰ κόμματα ἢ δὲν ἔχει τὴν συναίσθησιν τῆς ἰδαιο-
 τέρας ταυτότητος τῶν οἰκονομικῶν του συμφερόντων μετὰ οἰκο-
 νομικὰ συμφέροντά τινων ἄλλων (τὴν συναίσθησιν, τὴν συνεί-
 δησιν τῆς κοινωνικῆς του τάξεως). Δὲν πρόκειται δὲ περὶ τοῦ
 ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος, αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξαπατῶν, νομίζει
 ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς καμίαν κοινωνικὴν τάξιν, εἰς κανένα κοινω-
 νικὸν στῶμα ἀξίας ἢ πρὸ πάντων εἰς κανένα κοινωνικὸν κόμμα·
 τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι ὄχι μόνον καὶ τὸ «ὑπερήφανον» τοῦτο
 ὄν, προκειμένου περὶ πραγματοποιήσεως τῶν συμφερόντων καὶ
 ἰδεῶν του, προσέρχεται εἰς κοινωνικόν τι κόμμα κτλ. ἀλλὰ καὶ
 γενικῶς πᾶς ἀτομικὸς ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἐν τῇ κοινωνίᾳ μόνον
 ἐν συνδυασμῷ καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ὡς ἀνήκων εἰς μίαν
 κοινωνικὴν τάξιν ἢ κοινωνικὸν κόμμα. Τοιαύτη εἶναι ἡ κατά-
 στασις καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου, διότι καὶ αὐ-
 τὸς ἐργάζεται καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐργασθῇ μόνον ἐφ' ὅσον
 ἔχει ἢ ἀποκτᾷ ὁπαδούς.

Ὡστε ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ
 ὡς τὸ ἄτομον συστατικὸν τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου, δηλαδὴ
 δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῇ κανεὶς ὅτι, εἰάν ποτε (ἐννοεῖται
 κατ' ἰδέαν) μιὰ κοινωνία, ἔχανε διὰ μίαν στιγμὴν πᾶσιν

ὁργάνωσιν, θὰ διελύετο εἰς ἀτομικοὺς ἀνθρώπους· διότι τὰ συμφέροντα καὶ αἱ ἰδέαι κρατοῦν ἤδη συνενωμένους τοὺς ἀτομικοὺς ἀνθρώπους εἰς συνασπισμοὺς ἰδιαιτέρους. Καὶ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τῶν ἀντικειμενικῶν ἐρευνῶν δὲν πρέπει νὰ παρασύρῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι τι πραγματικόν. Τὸ ζήτημα πρέπει νὰ νοηθῆ καλῶς, εἰς τοῦτο δὲ συντελεῖ ἡ κατανόησις τῶν λεγομένων ἀκοινωνήτων ἀνθρώπων¹⁾. Δηλαδή ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις αὐτῶν δεικνύει, ὅτι, ἐξαιρουμένων τῶν ἀκοινωνήτων ἐκ ψυχικῆς τάσεως πρὸς καταστροφὴν τῆς κοινωνίας (παντὸς εἶδους κοινωνίας), οἱ ἀκοινωνήτοι παντὸς ἄλλου εἶδους εἶναι ἀκοινωνήτοι μόνον σχετικῶς πρὸς τὴν ὑφισταμένην (ἢ ὑφισταμένην τινα) ἀνθρωπίνην κοινωνίαν· ἀποσύρονται τῆς κοινωνίας, διότι αὐτὴ δὲν ἱκανοποιεῖ τὰ συμφέροντα ἢ τὰς ἰδέας των. Ὡστε ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος, ὁ μένων ἐν τῇ κοινωνίᾳ, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἱκανοποιούμενος ἐν αὐτῇ καὶ ἔνεκα τούτου καὶ μένων. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει πράγματι καὶ ἡ αἰωνία ὑπαρξίς κοινωνικῶν κοιμιμάτων, τὰ ὁποῖα, ὅπως εὐρέθῃ, ἀκριβῶς οὐδὲν ἄλλο σημαίνουν ἢ συνασπισμὸν ἀτομικῶν ἀνθρώπων πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἰδικῶν των ἰδιαιτέρων συμφερόντων ἢ ἰδεῶν περὶ κοινωνικῆς διατάξεως καὶ διαρρυθμίσεως. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιφάσκον εἰς τὴν στάσιν τῶν δῆθεν ἀκοινωνήτων· διότι πρῶτον μὲν ἐξαρτᾶται ἡ τοιαύτη στάσις ἀπὸ τὰς ἰδέας καὶ τὰ συμφέροντα· ἐὰν ἡ φύσις αὐτῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίησίς των, τότε ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποχωρεῖ τῆς κοινωνίας αὐτῆς τῶν ὅλων ἄλλως διατεθειμένων ἀνθρώπων· τοιούτου εἶδους ἀκοινωνήτοι εἶναι πρῶτον οἱ ἐρημίται καὶ μοναχοὶ οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Θεοῦ· δεύτερον δὲ ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι ἀσθενεῖς, οἱ ὁποῖοι ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπιζητοῦν τὴν ἐπι-

1) Πρὸς τὴν πραγματείαν μου Ἡ ἀτομικὸς ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία (Einzelmann und Gesellschaft. Prinzipielle Erörterungen) ἐκδοθεῖσαν εἰς τὰ Küner Vierteljahrhefte für Soziologie V. ἔτος 3 τεύχος (1926) καὶ ἐν μεταφράσει εἰς τὸ Ἄρχειον πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν ἐπιστημῶν.

τυχίαν καὶ πραγματοποίησιν τῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν των, ἀλλὰ υποχωροῦν, ἐγκαταλείπουν τὸ πεδίον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐξ ἀπελπισίας, ἀκριβῶς ἔνεκα ἀσθενείας τῆς ὁρμῆς τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἐξ ἀπαισιοδοξίας. Ὁ συνήθης ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὅμως οὔτε τοῦ ἐνὸς οὔτε τοῦ ἄλλου εἶδους· αὐτὸς ὑπερασπίζει τὸν ἑαυτὸν του, ὑπερασπίζει τὸ συμφέροντά του, ὑπερασπίζει τὰς ἰδέας του. Ὡστε, ζῶν αὐτὸς ἐντὸς τῆς κοινωνίας, ἢ ζῆ ἤδη ἀναιδέως τῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν του, ἢ προσπαθεῖ νὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινωνίαν κατὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἰδέας του, δηλαδή ζῆ πάντοτε ἱκανοποιῶν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν ἑαυτὸν του.

Γενικῶς λοιπὸν ἐκφραζόμενος λέγω ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον πραγματικόν· αὐτὸς ζῆ ἐν τῇ κοινωνίᾳ διότι θέλει νὰ ζήσῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἱκανοποιεῖ ἢ θέλει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἰδικήν του φρίσιν, θέλω νὰ εἶπω, τὰς προσωπικὰς του ιδιότητες. Τοῦτο εἶναι καταφανέστερον εἰς τοὺς μεγάλους ἀνθρώπους· αὐτοὶ κερδίζουν τοὺς λοιποὺς ἢ τοὺς παρυσύρον διὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἰδέας των καὶ τοὺς ὀργανώνουν συμφώνως πρὸς αὐτάς. Ἄπ' ἐναντίας ὁ κοινὸς ἄνθρωπος φαίνεται μὲν νὰ μὴ ὑπάρχῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ὡσὰν νὰ ἦτο ἡ κοινωνία τὸ πᾶν καὶ τὸ μόνον πραγματικόν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι φαινομενικόν, πράγματι δὲ πρόκειται ἢ περὶ τῆς ἀδυναμίας του νὰ διαμνησθῆ, ἢ (συνήθως) καὶ περὶ τῆς ἀνταρκείας του ἐντὸς τῆς παρουσίας κοινωνίας· ὥστε δὲν ἠνοιάζει τὸν ἑαυτὸν του διὰ τὴν κοινωνικότητα, ἀλλὰ ζῆ καὶ αὐτὸς ἱκανοποιῶν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν ἑαυτὸν του, δηλαδή ἱκανοποιῶν τὰς μετρίας προσωπικὰς ιδιότητας καὶ τὰ μέτρα ὑλικά συμφέροντά του. Ἐκαστος λοιπὸν ζῆ διὰ τοῦ ἄλλου διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ οὐδεὶς διὰ τὸν ἄλλον· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν προσωπικῶν ιδιοτήτων ἕκαστος ἔχει ἀνάγκην τοῦ ἄλλου, ἄλλων ιδιοτήτων ἀνθρώπων, ἐξυπηρετεῖ μὲν, οὕτως εἶπεῖν, ἕκαστος τὸν ἄλλον, ἀλλ' ὄχι διὰ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ βίας καὶ καταναγκασμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὰς ἰδέας ἐνὸς ἰσχυροῦ, ὅποτε ὅμως καὶ πάλιν τὸ θετικόν εἶναι μόνον ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος καὶ οὐδέποτε ἡ λεγομένη κοινωνία.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὸ ἄτομον τὸ συνιστῶν τὴν κοινωνίαν λύεται λοιπὸν κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα διπλὴν ἐξήγησιν καὶ ἀντίληψιν καὶ ἐπομένως καὶ οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν. Καὶ ὅμως εἶναι μὲν ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος· τὸ μόνον καὶ τὸ πρῶτον καὶ τελευταῖον θετικὸν ἔγγραφο τῆς λεγομένης κοινωνίας, ἀλλὰ ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος, ἔχων ἀνάγκην ἄλλων καὶ ἐπιζητῶν αὐτοὺς πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν προσωπικῶν ἰδιοτήτων του, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνεργήσῃ ἐντὸς τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας ἄλλως πως διὰ τὰ συμφέροντά του καὶ τὰς ἰδέας του παρὰ συνασπίζόμενος μὲ ἄλλους ὁμοίους του κατὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἰδέας, ἢ ὁπαδοὺς τῶν ἰδεῶν του. "Ὅτι δῆθεν μεγάλοι ἄνθρωποι, μεγάλα πνεύματα ζῶντα μονήρη βίον καὶ κατ' ἑαυτὰ ἐπέφεραν μεταβολὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τοῦτο εἶναι φαινομενικὴ ἀπάτη· διότι πράγματι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀνθρώπου προσωπικῶς, ἀλλὰ περὶ τῶν ἰδεῶν του, αἱ ὁποῖαι εὔρον ὁπαδοὺς, ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα ἐνὸς κοινωνικοῦ κόμματος καὶ οὕτω μόνον ἐπέφεραν τὰς κοινωνικὰς ἐκείνας μεταβολὰς. Λιὰ νὰ εἶμαι λοιπὸν ἀκριβῆς διακρίνω μίαν βιολογικὴν ἐνότητα καὶ μίαν ψυχολογικὴν (ἢτοι τοῦ ἐγὼ) διάφορον κατὰ τὰς ποιότητάς εἰς τοὺς διαφόρους ἀτομικοὺς ἀνθρώπους· ἀλλ' ἂν καὶ ἡ στάσις ἐκάστου ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσωπικότητός του ταύτης, μᾶλα ταῦτα κανεὶς δὲν δύναται ν' ἀποκτήσῃ σημασίαν διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον, διὰ τὴν κοινωνίαν, μένων μόνος· διὰ νὰ ἐνεργήσῃ, πρέπει νὰ συνδεθῇ μὲ ἄλλους ἀναλόγως τῶν συμφερόντων καὶ τῶν ἰδεῶν, τὰ ὁποῖα θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ, οὕτω δὲ ν' ἀποτελέσῃ ἐνότητα ἱκανὴν εἰς κοινωνικὸν ἀγῶνα (ἓνα κοινωνικὸν κόμμα). Ἰστέ δὲ δὲν καταστρέφεται καὶ δὲν χάνεται τοιοῦτοτρόπως ἡ βιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ προσωπικότης· αὕτη εἶναι καὶ μένει πάντοτε ἡ μόνη πραγματικότης, τὸ μόνον θετικῶς καὶ πράγματι ὑπάρχον, μάλιστα δὲ καὶ συνεισφέρει καὶ συντελεῖ, ὅπως κατέδειξα, ὡς πλοῦτος ἰδεῶν καὶ σκέψεων, ὡς ἐνεργητικότης κτλ. εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἰδιαζόντων σκοπῶν της, ὅπως τοῦτο φαίνεται εἰς τοὺς μεγάλους ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος ἢ τῆς πρακτικῆς δράσεως. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ μέγας αὐτὸς κατὰ τὸ πνεῦμα ἢ ὁ μέγας κατὰ τὴν πρακτικὴν δράσιν

διὰ τὴν ἐκφρασίαν τυπικῶς μαθηματικῶς, εἶναι ὁ ἀριθμὸς ἓνα, ὁ ὁποῖος μόνος του εἶναι τὸ ἀσήμαντον 1, ἀκολουθούμενον ὅμως, ὡς εἶπω, ἀπὸ μηδενικὰ λαμβάνει οὕτως εἰπεῖν ἀξίαν ἀνατρεπτικὴν τοῦ κόσμου, δηλαδή, προκειμένου περὶ ἐνεργείας πρὸς μεταβολὴν τῆς κοινωνίας, λαμβάνει ἐξ ἑαυτοῦ ἀξίαν τοῦ βιολογικοῦ καὶ ψυχολογικοῦ μεγάλου προσώπου, γίνεται καὶ κοινωνικὴ προσωπικότης, ὁ ὁδηγός, ὁ ἀρχηγός, ἀνέρχεται εἰς ἰσχύον καὶ δύναμιν, ἢ ὁποῖα τότε πραγματοποιεῖ τὰς ἰδέας καὶ τοὺς σκοποὺς του.

Ἀναφέρω ἐνταῦθα συντόμως ὅτι ναὶ μὲν κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς γνώμης ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἐκυριάρχει ἡ ἐλευθερομειξία, ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος εἶναι τὸ ἄτομον τῆς κοινωνικῆς ὕλης. Ἄλλ' ἡ θεωρία αὕτη, ἐντὸς μὲν τοῦ συστήματος αὐτοῦ περιέχει μίαν ἀντίφασιν (κομμουνισμὸς καὶ ἀτομικότης), ἀπολύτως δ' ἐξεταζομένη εἶναι ἐσφαλμένη, διότι δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν ἀνισότητά των ἀνθρώπων ἐκ φύσεως, ἢ ὁποῖα παράγει, ὅπως κατέδειξα, τοὺς συνδυασμοὺς καὶ ἔνεκα τῆς ὁποίας ἐπομένως ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος οὕτως ἢ ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτελῇ τὸ ἄτομον τῆς κοινωνικῆς ὕλης.

β) Ἡ οἰκογένεια καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος.

Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς οἰκογενείας πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον (τὴν κοινωνίαν) παρεξηγεῖται συνήθως, οὕτω δὲ λύεται καὶ ἐσφαλμένως. Δηλαδή ἡ οἰκογένεια εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ κατὰ πολλοὺς τρόπους· καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν οἱ διάφοροι αὗτοι τρόποι νὰ καταλήγουν ὁ ἓνας εἰς τὸν ἄλλον, ἀλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται. Οἱ κυριώτεροι τῶν τρόπων τούτων εἶναι: ἡ οἰκογένεια νὰ ἐξετασθῇ ἐν κοινωνικῇ σχέσει, ἐν ἠθικῇ σχέσει, ἐν βιολογικῇ σχέσει, ἐν οἰκονομικῇ σχέσει.

Δὲν ἀρνοῦμαι λοιπὸν διὰ τὴν ἐξάρω τὰς κυριώτερας ἰδέας ὅτι ἡ οἰκογένεια ὡς φορεὺς τῆς κληρονομικῆς περιουσίας καὶ ὡς τριακτὴ ὡς τὸ στήριγμα τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος, ἔχει μεγάλην σημασίαν. Εἶμαι ἐπίσης τῆς ἰδέας ὅτι ἡ μονογαμία εἶναι ἡ μόνη ἠθικὴ σχέσις μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, διότι μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι ἡ σχέσις αὕτη

τοιαύτη, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ν' ἀξίξη ὡς ἄνθρωπος. Εἶμαι ὅμως ταυτοχρόνως καὶ τῆς ἰδέας ὅτι ἡ τοιαύτη μονογαμία εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ ὅτι αἱ ὑφιστάμεναι οἰκογένεια κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος δὲν ἔχουν ἐκεῖνον τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα. Τρίτον δὲ εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ἡ οἰκογένεια εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ, καὶ λάβῃ καὶ βιολογικὴν ἀξίαν, εἰάν ἦτο δυνατὸν νὰ καταρτίζετο τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐξυπηρετῆ ταυτοχρόνως καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν βελτίωσιν τοῦ ἔθνους (τὴν «εὐγενικὴν» ὅπως τὴν ὀνομάζουν)· εἶμαι ὅμως τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ὑφισταμένη οἰκογένεια δὲν ἐπηρεάζεται κατὰ μέγα μέρος καθόλου ἀπὸ τὴν ἀποψιν αὐτήν. (Ὅτω δὲ διακρίνω ἀσπληρότητα μεταξὺ τῆς ὑφισταμένης οἰκογενείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ βιολογικοῦ ἰδεώδους γάμου, ὁ ὁποῖος ἴσως σπανιότατα ἀπαντᾷ ἐντὸς τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ ταύτης τῆς διακρίσεως τὸ ζήτημα τῆς σημασίας τῆς οἰκογενείας διὰ τὴν κοινωνίαν, διὰ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας ἢ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὡς τοιοῦτου εἶναι ἄλλο 1).

Δηλαδή: Δὲν θέλω καὶ πάλιν ν' ἀρνηθῶ ὅτι, ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἀπὸ οἰκονομικὴν ἀποψιν θεωρουμένη δηλαδή ὡς φορεὺς τῆς κληρονομικῆς περιουσίας, ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ὑφισταμένην κοινωνίαν, οὔτω εἶναι δυνατὸν νὰ λάβουν σημασίαν δι' αὐτήν καὶ αἱ δύο ἄλλαι ἀπόψεις αὐτῆς δηλαδή καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ βιολογικὴ ἢ συντόμως, καὶ ὁ ἰδεώδης γάμος, δηλαδή τὴν σημασίαν, ἡ κοινωνία νὰ συνίσταται ἀπὸ ἀνθρώπους ἠθικοὺς, ὡραίους καὶ ὑγιεῖς. Ἀλλ' ὁ καλὸς παρατηρητὴς εὗρσκει ἀμέσως ὅτι ἡ σημασία τῆς οἰκογενείας καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἐκείνας ἀπόψεις ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον καὶ ὄχι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ὡς τοιοῦτον. Τοῦτο δεικνύει ἤδη μόνον τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία ὑφίσταται καὶ ὑφίσταται καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος, νὰ μὴ δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ μὲ πολυγα-

1) Αὐτὰς τὰς διαφόρους ἀπόψεις τῆς οἰκογενείας μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὁ A. Tille μὲ ψέγει εἰς τὸ *Handbuch der Genealogie* ὅτι περιέργως δὲν ἐννόησα τὴν σημασίαν τῆς οἰκογενείας ἀλλὰ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρων, ὁ ψόγος τοῦ εἶναι ἄτοπος καὶ ἀβάσιμος.

μικαὶ σχέσεις καὶ μὲ τὴν σχέσιν μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἢ ὅποια ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἠθικοῦ: ὁ ἀνθρώπος γὰρ ἔχει ἀξίαν ὡς ἀνθρώπος, καὶ οὔτε καθορίζεται διὰ τῆς ἐκλογῆς κατὰ ὠραιοῦτητα καὶ ὑγείαν. Ἐὰν δὲ ἡ οἰκογένεια καὶ ὁ γάμος ὡς σύνδεσμος οἰκονομικὸς ἢ ἠθικὸς ἔχει κυρίως σημασίαν διὰ τὸν ἀτομικὸν ἀνθρώπον, τὸν ὅποιον (ἠθικῶς καὶ βιολογικῶς) εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιψῶσῃ καὶ τὸν ὅποιον εὐρύνει οἰκονομικῶς καὶ ἀντιψῶσῃ οὕτω καὶ κατὰ τὴν δυνατὴν ἐνέργειάν του καὶ σημασίαν τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τότε εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ οἰκογένεια ὡς τοιαύτη εἶναι ἀσήμιαντος ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατασκευαστὴν σύνθεσιν τῆς κοινωνίας, τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἴδου δὲ διὰ ποίους λόγους:

Τὸ οὐσιῶδες μέρος τῆς οἰκογενείας διὰ τὴν κοινωνίαν, ὅπως ὑφίσταται, δὲν ἀποτελεῖται, ἐὰν τὴν ἐξετάξῃ κανεὶς καλῶς, ἀπὸ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον ἀπαρτίζεται, ἐὰν δηλαδὴ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ἠθικοί, εὐγενικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ λόγοι ἢ ὄχι, οὔτε δὲ καὶ ἀπὸ τὴν μορφήν της, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι μονογαμικὴ ἢ πολυγαμικὴ. Ἐννοεῖται ὅτι διακρίνω τὴν ἀποψιν: γάμος ἠθικῶς, ἢ εὐγενικῶς, ἢ οἰκονομικῶς πλήρης ἀξίας ἀπὸ τὴν ἀποψιν: οὐσιῶδες διὰ τὴν κοινωνίαν (γενικῶς ὡς κοινωνίαν) καὶ διὰ τὸν ὑφιστάμενον δεσμὸν «οἰκογένεια» ὡς τοιοῦτον. Καὶ λοιπὸν ἡ μορφή τῆς οἰκογενείας καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπαρτίζεται, εἶναι ἀδιάφορα διὰ τὴν κοινωνίαν (γενικῶς), ἀφοῦ, ὅπως, ἔλεγον, πᾶσα μορφή καὶ πᾶς τρόπος συνδυασμοῦ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἀπαντᾷ πράγματι ἐν τῷ τῆς κοινωνίας (ὡς τοιαύτης). Μᾶλλον δὲ καθορίζεται ἡ οἰκογένεια διὰ τῆς κοινωνίας· ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη ἐπηρεάζει τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι ἀντιστρόφως· διότι ἐκ κοινωνικῶν ἀναγκῶν ἐπῆλθεν ἡ μεταβολὴ τῆς πολυγαμίας εἰς μονογαμίαν (τουλάχιστον κατ' ἀρχάς) κτλ. Τὸ οὐσιῶδες μέρος τῆς οἰκογενείας διὰ τὴν κοινωνίαν (ὡς κοινωνίαν ὅπως ὑφίσταται) εἶναι ὁ οἶκος ὡς μορφή τοῦ συνδέσμου ἀνδρὸς μετὰ γυναικὸς ἀπαλάττουσα τρῦς λοιπούς, τὴν ἐπίλοιπον κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν, ἀπὸ τὰ ἔξοδα πρὸς διατήρησιν τῶν ἐπακο-

λουθημάτων τοῦ συνδέσμου, τῶν τέκνων. Ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς ἰδέας αὐτῆς ἠβύνησεν ἡ πολιτεία, ἡ κοινωνία γενικῶς ἢ μέχρι τοῦ νῦν, καὶ ἐτίμησε καὶ προήγαγε τὸν τοιοῦτον σύνδεσμον μεταξὺ ἀνδρῶς καὶ γυναικός, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶχε γεννηθῆ ἤδη ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἔτεινε ἕνεκα οἰκονομικῶν λόγων διὰ τὸν ἄτομον ἄνθρωπον καὶ μόνος του πρὸς διαρκῆ ὑπαρξίν, γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ ἐπίσης τὸ φαινόμενον ὅτι οἱ τῆς μὲν κατωτέρας οἰκονομικῆς τάξεως ἀδιαφοροῦν διὰ τὴν ὑπαρξίν τῆς οἰκογενείας, τὴν ὑπερησπίζονται δὲ οἱ πλούσιοι καὶ οἱ ἐλπίζοντες νὰ πλουτίσουν, δὲν ἀρνοῦμαι δέ, καὶ τινες ἰδεολόγοι φανταζόμενοι, ἐννοεῖται, αὐτὴν ὑπὸ ἄλλους (ἠθικοὺς καὶ εὐγενικοὺς) ὄρους.

Λέν εἶναι λοιπὸν δυνατόν, νὰ θεωρηθῆ ἡ οἰκογένεια ὡς τὸ ἄτομον τῆς κοινωνικῆς ὕλης, δηλαδή δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῆ κανεὶς ὅτι, μία κοινωνία εἴαν ποτὲ (ἐννοεῖται κατ' ἰδέαν) ἐξυπνοῦσα οὕτως εἶπεῖν τὴν προῖαν, ἐμάνθανεν ὅτι πᾶσα ὀργάνωσις ἀνεστάλη, ἐχιάθη, ἔμεινε ἄνευ νόμων καὶ δικαίων καὶ θεσμῶν, θὰ διελύετο εἰς οἰκογενείας ζητούσας τὴν σωτηρίαν των. Τοιαύτη κοινωνία θὰ διαλυθῆ εἰς συνασπισμοὺς ἀτομικῶν ἀνθρώπων ὁμοίων συμφερόντων καὶ ὁμοίων ἰδεῶν ἢ μᾶλλον δὲν θὰ διαλυθῆ καθόλου κτλ. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ἔλθω ἀμέσως· ἐνταῦθα ἐξαίρω μόνον τοῦτο ὅτι κυρίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεται λόγος οὐδὲ περὶ διαλύσεως εἰς συνασπισμοὺς οἰκογενειῶν· διότι πρῶτον μὲν ἡ κοινωνία συνίσταται καὶ ἀπὸ μὴ ἔχοντας οἰκογένειαν, δεύτερον δὲ διότι εἶναι δυνατόν νὰ διασπασθῆ ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ οἰκογένεια ἕνεκα διαφορῶς τῶν ἰδεῶν περὶ τὴν νέαν ὀργάνωσιν, ἄλλως θέλουσας τῆς γυναικὸς καὶ ἄλλως τοῦ ἀνδρός. Ὑπάρχουν μὲν οἱ λέγοντες (οἱ λεγόμενοι ὀργανικολόγοι δηλαδή οἱ θεωροῦντες τὴν κοινωνίαν ὡς ὀργανικὸν ὄν) ὅτι ἡ οἰκογένεια ἀποτελεῖ τὸ ἄτομον, ἐκ τοῦ ὁποῖου συντίθεται ἡ κοινωνικὴ ὕλη· ἀλλὰ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀβιαιρέτου διανοητικῆς κατασκευῆς. Λέγουν ὅτι ἡ φύσις δημιουργεῖ συνενοῦσα ἀπλούστερα προηγούμενα ἄτομα, ὡς συσυστατικά, εἰς ἀνωτέρας ἐνώσεις (ἄτομον πρῶτου βαθμοῦ, λέγουν, ὑπεῖρε τὸ κῦτταρον; δευτέρου βαθμοῦ τὸ πολυκῦτταρον ὄν, π. χ. ὁ ἄνθρω-

πος, τρίτου βαθμοῦ ἢ οἰκογένεια, ἐξ οἰκογενειῶν δὲ συνίσταται τέλος κατ' αὐτοὺς ὡς τέταρτος βαθμὸς ἀτομικότητος, ἢ κοινωνία). Ἐγὼ δὲ κατέκρινα ἤδη καὶ κατακρίνω καὶ πάλιν πᾶσαν θεωρητικὴν κατασκευὴν τῆς λύσεως προβλήματός τινος ἐκ ξένων προϋποθέσεων μὴ λαμβανομένου τοῦ προβλήματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ ὑπ' ὄψιν, τονίζω δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ τοῦτο ὅτι ἡ κατασκευὴ ἐκείνη ἀντιφάσκει εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ, ὡς κατεδείχθη, ἡ πρωτόγονος κοινωνία, τὸ πρωτόγονον κοινωνικὸν γένος δὲν ἀπηρτίζετο ἀπὸ ἰσοβίους οἰκογενείας καὶ ἀφοῦ ἡ κοινωνία δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρων οἰκογενειῶν. Ἀλλὰ ἡ κατασκευὴ ἐκείνη εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὴν σφαλερὰ, διότι ἡ φύσις ἰκανοποιεῖ τὰς ἐρωτικὰς τάσεις (ἢ ἂν θέλη κανεῖς: τὰς γενετησίους ὁρμὰς) καὶ ἄνευ οἰκογενειακοῦ συνδυασμοῦ, ἢ συνδυάζει μὲν ἄρρεν καὶ θῆλυ εἰς οἰκογένειαν δὲν παράγει ὁμως καὶ κοινωνίας αὐτῶν (οὕτω π. χ. εἰς πολλὰ ζῶα) ἢ καὶ πάλιν παράγει κοινωνίας ἄνευ ἰδιαιτέρων οἰκογενειῶν (ὡς π. χ. τὴν ἀγέλην).

γ) Κοινωνικὸν κόμμα καὶ κοινωνικὸς βίος.

Τὸ συμπέρασμα ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἐρευνῶν περὶ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου καὶ οἰκογενείας καὶ κοινωνίας εἶναι ὅτι μόνον τὸ κοινωνικὸν κόμμα ἢ οὕτως εἰπεῖν ἀπροσώπως αἰ ἐνότητες ἐξ οἰκονομικῶν λόγων ἢ ἐξ ἰδεολογίας ἀποτελοῦν τὰ ἄτομα, ἐκ τῶν ὁποίων συντίθεται ἢ ἴλη τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὅτι δηλαδὴ ἡ ὁμὰς τῶν συζώντων ἀνθρώπων, ἢ ὁποῖα χάνει οὕτως εἰπεῖν πρὸς στιγμὴν πᾶσαν ὀργάνωσιν, διαλύεται εἰς κοινωνικὰ κόμματα, ἢ ἀπροσώπως εἰς ἀνθρώπους ἤδη καὶ ἀσυνειδήτως συνδεομένους διὰ κοινῶν ὑλικῶν ἢ ἰδεολογικῶν συμφερόντων. Σαφεῖς δὲ σκέψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος λέγουν ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ κοινωνία δὲν διαλύεται ποτέ· διότι ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς σημαίνει ἢ δὴ νέαν διάταξιν τῶν σχέσεων διὰ τῆς ὑπερισχύσεως νέων ἰδεῶν ἢ νέων συμφερόντων, δηλαδὴ ἐνὸς κοινωνικοῦ κόμματος ἢ μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως. Τοιαύτη εἶναι ἡ σημασία τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀνατροπῶν, τῆς ἀνατροπῆς τοῦ

καθεστῶτος διὰ πάλης ἐνόπλου· παντοῦ ἐνταῦθα εἶναι ἤδη καὶ ὀφθαλμοφανές ὅτι πρόκειται ὄχι περὶ διαλύσεως τῆς κοινωνίας εἰς ἀτομικοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς οἰκογενείας ἀλλὰ εἰς κοινωνικά κόμματα ἢ κοινωνικὰς τάξεις, συνενώσεις ἀνθρώπων διαφόρων ἰδεῶν ἢ διαφόρων συμφερόντων καταπολεμουμένων πρὸς συντήρησιν τοῦ καθεστῶτος ἢ πρὸς νέαν διοργάνωσιν τῶν σχέσεων.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐνταῦθα νὰ ἐννοηθῇ ὀρθῶς, τί εἶναι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις καὶ τί εἶναι τὰ κοινωνικά κόμματα. Ἀναλύων τὴν ὕλην τῆς κοινωνίας εἶχον εὖρει ὅτι οἱ ἀνθρώποι δὲν ἀποτελοῦν τι ὅλον, ἀλλὰ διακρίνονται εἰς στρώματα γενικῶς μὲ διαφόρους ἰδέας καὶ διάφορα συμφέροντα, τὰ ὅποια, ἄλλοτε ἀντιτασσόμενα ὡς στρώματα κοινωνικὰ ἀξίας καὶ μὴ ἀξίας, κατέληξαν εἰς κοινωνικὰς τάξεις συμφερόντων καί, ἐν ἐνεργείᾳ, εἰς κοινωνικά κόμματα ἢ συμφερόντων ἢ καὶ ἰδεῶν. Κοινωνικὴ τάξις εἶναι λοιπὸν ἢ κατὰ τὰ ὕλικα συμφέροντα ὁμοιότης καὶ διαίρεσις τῆς ὕλης τῆς πολιτείας ἢ μιᾶς οἰασδῆποτε κοινωνίας, διαίρεσις ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀνθρώπων, ἐνὸς ἐκάστου, ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς του καταστάσεως ἢ τῶν ἰδεῶν του, ἐνῶ κοινωνικὸν κόμμα εἶναι ὁ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐκδηλούμενος συνδυασμὸς αὐτῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων των ἢ καὶ σύνδεσμος πρὸς πραγματοποίησιν ἰδεῶν. Εἶναι δὲ μόνον φαινομενικὸν ὅτι αἱ διαίρεσις εἰς κοινωνικὰς τάξεις εἶναι κληρονομικαί. Πράγματι συμβαίνει, ὅπως κατεδείχθη, αἰώνιος κυκλοφορία τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς κοινωνίας, τὸ δὲ φαινόμενον τῆς κληρονομικότητος τοῦ συστατικοῦ τῶν διαφόρων τάξεων ὑφίσταται διὰ τῆς κληρονομικότητος τῆς περιουσίας, ἢ ὅποια δὲν ἀφήνει νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ φυσικὴ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῆς κοινωνίας εἰς στρώματα δηλαδὴ ἢ φυσικὴ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως κατὰ τὰ προτερήματα, τὰς ιδιότητας. Ὡστε τὰ λεγόμενα κοινωνικαὶ τάξεις καὶ τὰ κοινωνικά κόμματα εἶναι μόνον κοινωνιολογικαὶ ἐννοιαὶ ¹⁾ καὶ ὄχι βιολογικαὶ ἐνότητες. Τοῦτο εἶναι ἐν σχέσει

1) Εἶναι περιέργον ὅτι ὁ Μ a r x, παρὰ τὴν πρόθεσίν του, νὰ καταργήσῃ τὰς διαφορὰς εἰς κοινωνικὰς τάξεις, μῶλα ταῦτα ὀνομάζει αὐτὰς βιολογικὰς ἐνότητες, ἀφοῦ νομίζει ὅτι ἡ διαίρεσις αὐτὴ εἰς τάξεις,

πρὸς τὸ κοινωνικὸν κόμμα καὶ ἀρθροκρατίας, διότι κοινωνικὸν κόμμα εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελεσθῆ καὶ ἀποτελεῖται πρῶτα ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκ διαφόρων ἀνθρώπινου ὅλου, ἀποτελούμενον καὶ διαλυόμενον ἀναλόγως τῆς φύσεως τῶν συμφερόντων ἢ ιδεῶν, τὰ ὅποια προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Καὶ πάλιν τὸ ὅτι κοινωνικαὶ τάξεις καὶ κοινωνικά κόμματα εἶναι μόνον κοινωνιολογικαὶ ἔννοιαι καὶ ὄχι βιολογικαὶ ἐνότητες, πρέπει νὰ νοηθῆ καλῶς. Δηλαδή εἰς τὰς ἐννοίας ἐκείνας ἀνταποκρίνεται μὲν μία θετικὴ ὑπαρξίς, πραγματικόν τι, ἀλλὰ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ζητῆ τὸ θετικὸν καὶ πραγματικὸν αὐτὸ ἔξω τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, ὡσάν νὰ ὑπῆρχε κάτι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς κόμμα ἢ ὡς τάξις : κόμμα καὶ τάξις εἶναι οἱ ἀτομικοὶ ἄνθρωποι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὅμοιον συμφέρον ἢ τὴν ὅμοιαν ιδεάν, τὰ ὅποια τοὺς συνδέουν ἢ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκουν τὴν πραγματοποίησιν. Ἔνεκα τούτου δὲ ἀκριβῶς δὲν ἔχει σημασίαν ὅτι κυρίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χωρίσῃ κανεὶς πράγματι ὡς διὰ γραμμῆς τὰς κοινωνικὰς τάξεις τὴν μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλην. Πράγματι ἐξολισθαίνει μὲν κατάστασις ἄνευ παρουσίας εἰς κατάστασιν μὲ παρουσίαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀλλὰ ὄχι μόνον ἐπιτρέπεται μῶν ταῦτα ἐπιστημονικῶς διάκρισις κοινωνικῶν τάξεων (ὅπως τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐποχὰς κτλ.), ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτου τὸ κυριώτερον εἶναι ἡ συνείδησις καὶ τὰ συναίσθηματα τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, λαμβάνοντος μέρος εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν οἰκονομικὴν τάξιν, δηλαδή τὸ κυριώτερον εἶναι ὅτι αὐτὸς θεωρεῖ τὸν ἑαυτόν του οὕτως εἶπεῖν πλούσιον ἢ πτωχὸν οἰκονομικῶς (ἔστω καὶ μόνον κατ' ἰδέαν) ὅμοιον μὲ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον. Οὕτω δὲ ἀνήκων ἕκαστος πράγματι ἢ ἐκ συμπαθείας εἰς μίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν ἢ ἔχων μίαν ἔστω καὶ δῆθεν ὠρισμέ-

εἰς στρώματα, συμβαίνει διὰ τῶν ἰδίων ἀρχῶν, αἱ ὅποια ἐπροξένησαν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν φυτῶν καὶ ζώων εἰς εἶδη καὶ παραλλαγὰς αὐτῶν (Kapital σελ. 339). Ἀλλὰ ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Marx δὲν ἔχει περιττέρω σημασίαν, διότι παρεσύρθη ἀπὸ ἐκφράσεις τοῦ Darwin, τοῦ ὁποίου τὰς θεωρίας δὲν ἐγνώριζε καλῶς.

νην ἰδέαν περὶ ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας, ἀποτελεῖ ἤδη, δηλαδὴ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν ἐκδηλώνεται ρητῶς μίαν κοινωνικὴν τάξιν ἢ, ἐν ἐνεργείᾳ, ἓνα ὠρισμένον κόμμα μετὰ ὁμοίων του καὶ προσπαθεῖ ἢ νὰ συντηρήσῃ ἢ νὰ ἀνατρέψῃ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς, τὸ ὁποῖον ἀνατρεπόμενον ὑποχωρεῖ ἀμέσως (ἀδιάφορον, ἕνεκα τῆς ἐξακολουθούσης πολλάκις πάλης, διὰ πόσον χρόνον) εἰς νέον κατὰ νέον τρόπον ὠργανωμένον καθεστῶς.

Τὰ ἄτομα τῆς κοινωνικῆς ὕλης εἶναι λοιπὸν τὰ κοινωνικὰ κόμματα, συνήθως πολιτικοὶ σύνδεσμοι οἰκονομικῶν διαφορῶν καὶ ἰδιαιτέρων οἰκονομικῶν συμφερόντων ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ σύνδεσμοι ἰδεολογικῆς τινος ἀπόψεως τῆς κοινωνίας, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐὰν δὲν ὑφίσταντο ἤδη ἐντὸς τοῦ καθεστώτος τοῦ κοινωνικοῦ συγκεκριμένως, θὰ ἐσχηματίζοντο ἀμέσως μόλις οὕτως εἴπεῖν (κατ' ἰδέαν) διὰ φυσικῆς τινος αἰτίας, θὰ ἔπαιεν (ἐννοεῖται κυρίως ὡς ὠρισμένη ὀργάνωσις) πᾶν κοινωνικὸν καθεστῶς καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παραχθοῦν νέοι νόμοι, νέα δίκαια, νέοι θεσμοί. Τὸ ἰσχυρότερον κοινωνικὸν κόμμα, θὰ ὀργανώσῃ ἀναλόγως τῆς ἰσχύος του ἢ ἀπολύτως ἢ καὶ ἀναγκαζόμενον εἰς παραχωρήσεις εἰς ἄλλο κοινωνικὸν κόμμα τὴν κοινωνίαν, δηλαδὴ τὸν τρόπον τῆς συνυπάρξεως συνυπαρχόντων ἀνθρώπων. Καὶ ὅμως εἶχον εὖρει κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς κοινωνικῆς ὕλης καὶ ἄλλον σύνδεσμον ἀνθρώπων, τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα ὡς ἐνότητα, τὸ δὲ ζήτημα εἶναι νὰ γνωσθῇ, ἐὰν καὶ αὕτη ἔχει σημασίαν τινὰ ὡς ἄτομον τῆς κοινωνικῆς ὕλης. Ἀλλὰ ἐκεῖ εἶχε καταδειχθῆ ἐπίσης ¹⁾ ὅτι ἡ κοινωνικὴ ὁμάς εἶναι κυρίως ἡ ψυχικὴ ἐνότης κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀτομικῶν περὶ τινὰ σκοπὸν συγκεντρωμένων ἀνθρώπων κατὰ τὴν διὰ βίας προσπάθειαν πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου. Ὡστε ἡ κοινωνικὴ ὁμάς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς ἄτομον τῆς κοινωνικῆς ὕλης, χαρακτηρίζει μόνον τὸ κόμμα ἢ ἓνα κόμμα κατὰ τὴν ἐνέργειάν του διὰ βίας φανεράς, πρὸ πάντων κατὰ τὰς μεγάλας κοινωνικὰς ταραχάς, ἔχει ἐπομένως σημασίαν διὰ τὴν μηχανικὴν τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ὄχι διὰ τὸ ζήτημα τῆς συνθέσεως τῆς ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τῆς κοινωνίας.

1) Πρὸς βλ. ἄνω σελ. 74 κ. ε.